

LISZKAY ZOLTÁN: NYELVÜNK TÖRÖKSÉGI GYÖKEREIRŐL

Heraldika Kiadó, Budapest, 2025. 124 oldal

Mintha valami káros vagy veszélyes dolog lenne törökségi nyelvekkel kapcsolatba hozni a magyart. Ez a munka e ritkán vizsgált területre irányul. Nem pusztán tudományos publikációként, hanem anekdotákkal körítve, szépíróként, helyenként bökdösődve, a felfedezés örömeivel tárgyalja a témát. Turkológusként a legkülönbélebb török nyelvekből (török, tatár, baskír, karacsáj-balkár, gagauz) százával fordított népdalszöveg, vallási ének és népmese magyarártása után, a honfoglalás előtti török jövevényszavak vizsgálatai során arra a meggyőződésre jutottam, hogy erőteljesebb a törökségi hatás a nyelvünkben, mint ahogyan azt az egyetemi tankönyvünk összegezte. Megéri újragondolni a magyar nyelvtörténetet a törökségi kapcsolatainak feltárásával. Bár Vámbéry óta többen is felvetették a török–magyar nyelvi kapcsolatot, van még mit felfedezni, van még mire rácsodálkoznunk. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy nincs magyar nyelvű török nyelvkönyv, ki-ki a saját korábbi (német, francia stb.) nyelvismeretére hagyatkozva vághat csak bele a török tanulásába. Ezért a mai napig kevesen fogtak hozzá.

Liszkay Zoltán török nyelvtudással a gondolkodás kifejezésére alkalmazott mondatok szerkezetére figyelt fel; a nyelvtani párhuzamokra, melyek segítségével akár a kölcsönzésnél mélyebb kapcsolatot is feltételezhetünk. Igyekezete dicséretre méltó: bemutatni a nyelv minden szegmensében meglévő

párhuzamokat. Saját, német nyelvű török nyelvkönyve leckéi alapján halad előre lépcsőről lépésre a párhuzamok bemutatásával. Találni olykor tévedéseket az okfejtésében, mint pl. a török *kucaklayan* szó elemzésében. Itt ugyanis az *l-* nem török névszóból igét képző toldalék, helyesen *+l/-* kétalakú képzőt kellett volna feltüntetni, mely bizony jelen van (akár hangátvetéssel formában is) a magyar nyelvben is. Elég, ha csak a török eredetű *érdem* főnevünk régi magyar szövegekben előforduló *érdem+le+ttém* alakjára gondolunk. Erre fokozottan is figyelhetünk, hiszen igeképzőt végképp nem szokás kölcsönözni, de lám erre is van példa. A toldalékoló nyelvek között számos más (pl. mongol–török érintkezések után is) előforduló ilyen esetre bukkanhatunk (Csáki 2006). A török *baş-la-* ige kapcsán leírtakhoz hozzátehetjük, a török *pınar başı* 'forrásfő'-t is, vagy a karacsáj *Baş+kün* 'hétfő' (Tavkul 2020: 99) stb. szavakat.

A következő fejezetben a finnugrizmus nagyon rövid történetéből megtudhatjuk, hogy nem csak diplomás finnugristák érdeklődtek a téma iránt. A Miatyánk szövege ismét felidézte annak kun fordítását. Mándoky Kongur István (1993: 34–69) rekonstruálta és elemezte az összegyűjtött töredékeket. Magam pedig a távolító esetrag átvételére figyelem fel benne (Csáki 2007). Hunfalvy Pál 1850-es években tett megállapítását, „ifjonti tévedését” magam is igazoltnak látom: „a magyar nyelv középett van

a finn-ugor és török nyelvek közt” (22), vagyis, hogy a finnugoroktól kb. 3000 évvel ezelőtti elszakadásunk óta sohasem érintkeztünk finnugor népekkel, viszont azóta egészen a honfoglalásig és még azután is törökös környezetben alakult a nyelvünk. A török jövevényszó nem föltétlen lebutított fogalom (26), jobbra azt érti rajta az olvasó, amit tud a jövevényszó fogalmáról. Számos más nyelvből is van a magyarban ilyen (iráni, szláv, német stb.). Ehelyett a kódmásolás egy modernebb kategória, L. Johanson turkológus vezette be a köztudatba. Csató (2019: 31) az összehasonlítás kapcsán érinti a kérdést: *nagyobb, mint én ~ nagyobb nálam*. A dél-alföldi nyelvjárásban a *tőlem nagyobb* alak terjedt el, mely tükröfordítása a török *benden büyük*nek. Van a magyar nyelvben honfoglalás előtti és utáni török jövevényszó, sőt még oszmán kori is, de a „minél régebbi, annál értékesebb” erre is érvényes, úgymint a barátságra, mert annál nagyobb szóbokrot/-családot alkothatott mára. Van persze mára kiveszett jövevényszavunk is.

Ahogy Liszkay összegzi (26): „az igazság [...] az, hogy a török–magyar nyelvi közösség igen-igen ősi gyökerű, ráadásul máig első pillantásra szembe-tűnő jelenség, amely a nyelvtan mindhárom síkján, a hang-, szó- és mondatban számos pontján, területén megmutatkozik.” Még hozzátehetjük, hogy sőt mind az öt szegmensben (fonetika, morfológia, lexikológia, szintaxis, szemantika) vizsgálhatóan jelen van.

A létige (31) taglalása figyelemre méltó. Nem lehetetlen, hogy ugyanaz a magyar protetikusan v- szókezdő áll szemben a török szókezdő labiállissal (m. *vol-* : tö. *ol-*), mint a *vályú*: török *oluk/*

olak 'trough' (Róna-Tas–Berta 2011: 992) esetében. A régi magyarban *volék* (ÓMS), mai *voltam* alakok tövét így látja a szerző. A *Hol volt, hol nem volt* mesekezdő ötörök eredetéről már korábban is olvashattunk (Kovács 2005: 203). Számos mai török nyelvben magam is találkoztam vele (Csáki–Sipos 2021: 382). A két 'kalauz' jelentésű szó közül a második, helyesen *mihmandar*, perzsa eredetű jövevényszó. Továbbgondolandó a személyes névmásokkal, birtokos névmásokkal, birtokos személyjelekkel, igei személyragokkal kapcsolatos gondolatsor, valamint egyes szavak lehetséges török hátterének a felvillantása. A Horger-törvény valóban minden török nyelvet áthat, a második nyílt szótag rendre kiesik csakúgy, mint a magyarban. A török +*ci* foglalkozásnév-képző négyalakú (+*ci/cu/cü*), sőt ezek zöngétlen párja nemhogy rokonítható a magyar *szűcs, szatócs, ács* szavak végén jelölt hanggal, hanem azonos, csak a magyar hangtörténet korai szakaszában a zárt tövéghangzók eltűntek.

Több fejezetben is nagyon helyesen veti fel Liszkay a helynevek párhuzamát. Hasonló helynévadási szokásainkról magam is írtam (Csáki 2023), az onomasztikai vizsgálatok szükségességét hangsúlyozni kell. Az *aszal* szó kapcsán *Aszófő* helynevet idézném, amely a kiszáradó forrásfő nevéből származik. A török *ocak* szó alapvető jelentőséggel bír a török világban. A legtöbb török nép epikájában, több közmondásában, népmeséjében, népdalszövegekben is szereplő házi tűzhely a központi találkozóhely minden család életében. Melegedni, étkezni járnak köré, és amikor kihuny valakinek a tűzhelye, és már nem száll föl füst onnét, akkor tulaj-

donképpen ki is hal a család. A magyar népmesében is háztűznézőbe indul a házassulandó legény, hogy meggyőződjön jövőendőbelije családi háttéréről.

A kérdésfelvetés komplex vizsgálatára feltétlenül javasolt, de nagy valószínűséggel nem egyemberes feladat ez. A transz-eurázsiai egyezések kimutatása sem lenne felesleges mutató, például a toldalékoló nyelvek esetében. Minthogy minden nyelv eleve állandó változásban van, nem csak kontaktushelyzetben, számos konvergencia fejlődés is előfordulhat. Mind a magyar, mind a török nyelvtörténet, nyelvemlékek ismeretében, az egyes nyelvtörténeti korok adatainak mérlegelésével, a mai török nyelvek és nyelvjárások segítségével, szövegek értő elemzésével kellene hozzájárulni az egyezések kimutatásához. Létrejöhetne már egy kutatócsoport, hogy minden részletében feltárja a török és magyar nyelvi kapcsolatok mibenlétét.

(Kukacoskodások) A suta megfogalmazás itt zavaró: „ağız [helyesen ağız] (kiejtése aız mint Erdoan)”. Arról van szó, hogy a lágy g hang, melynek betűjele ğ, azonos (vagy azonos hangrendű) magánhangzók közt nem hangzik el. Hasonlóan szerencsétlen a következő: a kínai írásban a 'hun' jelentésű írásjel egyezik a magyarokéval.” (Netán van a magyaroknak is 'hun' írásjele, és az ugyanolyan?) A török *er- 'ér'* ige is megérne egy hosszabb tanulmányt. A véres kezű síita uralkodó, Şah Hatayi csodálatos verseket írt középtörök nyelven (Sipos-Csáki 2009: 589). Az üldözött Bektaşî szekta titkos szertartásán Trákiában gyűjtöttem egy vallási éneket tőle, melynek második sora: *Akıl ermez Yaradanın sırrına 'Ész föl nem ér a Teremtő titkához.'* Köszönöm, hogy a Kökörcsines domb is szóba került a dolgozatban. Minden tavasszal

ott rójuk az ösvényeket, lessük-várjuk a kis bolyhos kökörcsinek kibukkanását. Turkológus kollégákat, a nemrég elhunyt moszkvai ótörök nyelvészt, Gyimát [Dmitrij D. Vasil'ev] és Z. Pistát is elvezettük oda, miközben a magyar *kökörcsin* szó ótörök eredetéről diskuráltunk...

Szakirodalom

- Clauson, Sir G. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Pr. Oxford.
- Csató Éva Ágnes 2019. Török nyelvkapcsolati jelenségek elemzése a Kódmásolási Modellben. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba. 27–40.
- Csáki, Éva 2005. Türk dilleri ile Macarca'da ismin ablatif halinin paralel şekilleri ve kullanışı. In: *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I–II*. 20–26 Eylül 2004. (Türk Dil Kurumu Yayınları 855/I–II) Ankara. 677–88.
- Csáki, Éva 2006. *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. (Turcologica 67.) Harrassowitz. Wiesbaden.
- Csáki, Éva 2007. *+nAn* as ablative case suffix in Hungarian and Turkic languages. In: Csepregi Márta – Masonen, Virpi (eds): *Grammatika és kontextus. Új szempontok az urali nyelvek kutatásában*. (Uralisztikai tanulmányok 17.) Budapest. 55–66.
- Csáki Éva 2010. A török népdal és a szerepet próbája. In: Dévényi Kinga (szerk.): *Varietas Delectat. Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. (Keleti Tanulmányok Oriental Studies 14). Budapest. 99–114.
- Csáki, Éva 2015. Peculiarities of the Karachay-Balkar Vocabulary. In: Sipos, János – Tavkul, Ufuk: *Karachay–Balkar Folksongs*. Institute for Musicology of

- the Research Centre for the Humanities of the Hung. Acad. of Sciences – L'Harmattan. 303–11.
- Csáki, Éva 2023. Macarcadaki yer adlarına ve ad verme geleneklerine dair. In: Şavk, Ülkü Çelik – Garibova, Jala [etc.]: *Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında. Süer Eker [Armağanı] Çağdaş Türkoloji'nin İzinde*. Grafiker. Ankara. 315–22.
- Csáki Éva – Sipos Áron 2021. *Hetvenhét törökségi népmese*. Hagyományok Háza. Budapest.
- Kovács Előd 2005. *Török népdalok Európától Szibériáig. A magyar népköltészet török kapcsolatairól*. Ethnika Kiadó. Debrecen.
- Mándoky Kongur István 1993. *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Karcag Város Önkormányzata. Karcag.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II*. (Turcologica 84.) Wiesbaden.
- Sipos, János – Csáki, Éva 2009. *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. The Music of Bektashis in Thrace*. + DVD. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tavkul, Ufuk (2020): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. (Türk Dil Kurumu Yayınları 770) TDK. Ankara.

Csáki Éva

turkológus, egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Orientalisztikai Intézet

E-mail: csakieva@btk.ppke.hu

<https://orcid.org/0000-0002-1082-3372>